

שו"ת ציץ אליעזר חלק ט סימן מו

גדר קביעת המות וחומר ענין איסור הלנת מת בנגלה ובנסתר.

הבעיות העומדות לפנינו לבירור הוא גדר קביעת המות בהלכה, ואם יש מנהג בהלכה להשהות המת כ"ד או מ"ח שעות כדי לידע בבירור שאמנם מת, כפי ששמעתי אחרים ממללים שנקבע כן בכמה מקומות בחו"ל ע"פ חכמים, וכן חומר ענין איסור הלנת מת.

(א) והנה אדות גדר קביעת המות. מדברי הגמ' ביומא ד' פ"ה ע"א למדנו דעיקר הקובע בזה הוא הנשימה שבחוטם דאיתא: ת"ר עד היכן הוא בודק עד חוטמו ויש אומרים עד לבו וכו' נימא הני תנאי כהני תנאי דתנאי מהיכן הולד נוצר וכו' אפילו תימא אבא שאול עד כאן לא קא אמר אבא שלום התם אלא לענין יצירה דכל מידי ממציעתיה מיתצר אבל לענין פקוח נפש אפ"ל אבא שאול מודה דעיקר חיותא באפיה הוא דכתיב כל אשר נשמת רוח חיים באפיו. אמר רב פפא מחלוקת ממטה למעלה אבל מלמעלה למטה כיון דבדק ליה עד חוטמו שוב אינו צריך דכתיב כל אשר נשמת רוח חיים באפיו.

הרי למדנו מזה דכו"ע מודים שנשימת - החוטם הוא הקובע באדם אם הוא חי או מת, ולא נחלקו אלא אם גם דפיקת הלב קובע אפילו אם לא בדקו נשימת - החוטם. וכ"כ רמב"ם בפיהמ"ש שם: וכשמגיע לחוטמו ולא נמצא בו נשמה אז אסור לו לחפור יותר לפי שבודאי הוא מת. והכי סתם לפסוק בספר היד בפ"ב משבת הי"ט: בדקו עד חוטמו ולא מצאו בו נשמה מניחין אותו שם שכבר מת. וכך פסקו הטור והשו"ע באו"ח סי' שכ"ט סעיף ד' דאם לא הרגישו בחוטמו חיות אז ודאי מת לא שנא פגעו בראשו תחלה לא שנא פגעו ברגליו תחלה.

(ב) ואעפ"כ לשם בטיחות יש עוד לשהות לאחר מיכן קצת להוכיח אם אמנם נפסקה נשימתו לחלוטין, ונלמד דבר זה מדברי הרמב"ם בפ"ד מה' אבל ה"ה שפוסק וז"ל: וכל המעמץ עיניו עם יציאת נפש הרי זה שופך דמים אלא ישהה מעט שמא נתעלף עכ"ל. והלכה אחת מלמד על חברתה, דהיינו, ההלכה בה' שבת מלמדת על ההלכה בה' אבל דו"ש עם יציאת נפש ההבחנה היא אם לא נמצא עוד נשמה בחוטם, וההלכה בה' אבל מלמדת על ההלכה בה' שבת דאין למהר לקבוע המות מיד עם הפסקת הנשמה שבחוטם אלא יש עוד לשהות מעט בכדי להוכיח אם לא נתעלף. ומדסתם הרמב"ם לכתוב בלשון אלא ישהה מעט ולא קבע שיעור לדבר משמע שמספיק שהיית - מינימום, ואולי לכך סתם בזה מבלי לקבוע תאריך מדויק מפני שהדבר תלוי לפי המקרה, דכשמת במיתה רגילה לא בפתאומיות וגם לא עשו לו פעולות הרדמיות וכדומה (כפי שהרופאים עושים בכמה מקרים ונדמה עי"כ לפעמים כעמד הלב מדפיקתו והפסיק החוטם מנשימתו) אזי מספיק שהייה מועטת כמימרא, אבל כשמת באופן פתאומי שיש מקום לתלות יותר לאיזה שיתוק, וכן כשעשו לו פעולות הרדמיות וכדומה אזי יש לשהות יותר.

(ג) וכפי הנראה כדי שלא ינתנו הדברים לשיעורים נקבע המנהג לשהות לאחר מיכן עד שירידו אותו מהמטה וישכיבוהו על הארץ כעשרים רגע, ועד חצי שעה. בספר גשר החיים ח"א פ"ג כותב שמנהג פעיה"ק ת"ו להשאירו על מטתו עשרים רגע ואח"כ מורידין אותו על הארץ. אבל בספר שו"ת ישמח לב (גאגין) חיו"ד סי' ט' ראיתי שכותב שהמנהג בפה עקו"ת ירושת"ו בכל המתים שלא ליגע בו עד חצי שעה ושאכא בזה חרמות ונדויים ע"ש. ומאידך כותב שם הישמח לב שמתעם שאין אנו בקיאים כ"כ אין להשהות להמת מיהת מחצי שעה או שעה שלימה למרבה עיי"ש.

(ד) ובהיות שהגמ' ביומא מסתמכת בזה לקביעות מדת הנשימה שבחוטם על מקרא כתוב כל אשר נשמת רוח חיים באפיו. נלמד מזה בפשיטות שאין כל יסוד לבוא לחלק בזה בין כשלא מת במיתה טבעית כנפילת הגל עליו המדובר ביומא שם דף פ"ה/ו ובין כשמת במיתה טבעית. אלא בכל גוונא הקובע הוא נשמת רוח החיים שבחוטם, וזאת מלבד מה שאדרבא אם היה מקום לחלק בזה היה המקום לחילוק על להיפך לומר דמכיון שזה בפתאומיות ובאופן בלתי טבעי אזי אין לקבוע על הפסקת נשימת - החוטם או דפיקת הלב בלבד, (עיין שו"ת מהרש"ם ח"ו סי' צ"א ע"ש). ואם בכל זאת קובעת הגמ' וכך נפסק להלכה שגם בכה"ג הקובע את המות הוא נשימת החוטם א"כ נלמד מזה במכש"כ דבמיתה טבעית רגילה שהקובע בזה הוא הפסקת הנשימה שבחוטם וכו"ל.

(ה) ויעוין בשו"ת חכם צבי סימן ע"ז שמסביר באופן נאות ענין היתלות הדבר בנשמה שבחוטם ומאריך להוכיח במופתים חותכים שחיות כל בעל חי הוא בלבו, אלא דלפעמים אף שנשמה עדיין תוך הלב הוא חבוי תחת החזה ואין הדפיקה נראית מבחוץ ע"ג החזה כיון שהדפיקה חלושה היא מבפנים, אבל הנשימה היוצאה מן הלב דרך הריאה היא ניכרת כל עוד שהלב חי, ודבר זה ברור מאד שאין נשימה אלא כשיש חיות בלב שממנו ולצורכו היא הנשימה, וכ"כ הראב"ע על פסוק ויפח באפיו נשמת חיים. דטעם באפיו שבהם יחיה האדם כי הם יוציאו האור החם מחום הלב ויביאו אחר, הרי מבואר שטעם היות ענין החיים תלוי בנשימת החוטם הוא משום שדרך החוטם יוצא האור החם מן הלב ונכנס בו אור קר לקרר הלב ואם אין לב אין נשימה וכו' וכ"כ בספר שער השמים שתועלת הנשימה לקרר הלב ושרופא גדול מן הראשונים היה בודק אותות מזג הלב בנשימה וכו' ויגיעת בשר היא להעתיק כל הנמצא כתוב מזה בספרי החכמים ראשונים ואחרונים, ומדברי כולם נלמד שהנשימה היא לצרוך הלב ואם אין לב אין נשימה כמו שאם אין אש אין נופח אלא שפעולתו החזקה נרגשת לנו בחוטם עיי"ש באריכות דבריו הנפלאים בזה.

ויפה הוסיף לבאר בספר דברי שאול על יו"ד להגרי"ש נאטאנזאהן ז"ל בס' שצ"ד שאפילו החולקים על הח"צ (בנוגע כשלא נמצא לב בתרנגולת המדובר שם מזה. יעוין בכרו"פ סימן מ' עיי"ש) יודו בזה, שהם לא דיברו רק אם אפשר לחיות בלי לב כלל. אבל כל שכבר מת הלב פשיטא שא"א לחיות, וכל שאין בו נשימה ע"כ שהלב מת עיי"ש.

(ו) עד כמה שההלכה בזה ברורה וקובעת כנ"ל נלמד מדברי תשובה אחת בשו"ת חתם סופר חיו"ד סי' של"ח. דמדי דברו שם בנעימות דבריו בנקודה זאת. הוא תוקע א"ע בהלכה זאת וקובע בה מסמרות נטועים וכותב, דבלי ספק כשאמרה התורה כי יהיה באיש חטא משפט מות והומת וכו' לא תלין וכו' כי קבור תקברנו והעובר על זה בשום מת עובר על עשה ול"ת = ולא תעשה = ע"כ אז נמסר לנו שיעור מיתה אולי הי' אז מסורת מבעלי טבעיים הראשונים אע"פ כשנשכח מרופאי זמנינו וכו' או אם לא הי' להם מסורת מהטבעיים ע"כ קבל מרע"ה = משה רבינו עליו השלום = השיעור מהל"מ = מהלכה למשה מסיני = או שמסמכו עצמן אקרא כל אשר רוח חיים באפו דהכל תלוי בנשימת האף וכמבואר ביומא פ"ה ע"א ופסקו רמב"ם וטוש"ע. ולומר נפל מפולת שאני תמיה גדולה בעיני וכי קרא נשמת רוח חיים במפולת מיירי, ועוד דבר ידוע בהיפוך כי המיתה מיתה פתאומית יש לחוש יותר שנדמה כמת מחמת בהלה וכעין חולה שיתוק שקורין (שלאג) ואפ"ה כשפסקה נשימתו שוב אין מחללין שבת. וע"כ כלל הוא לכל המתים שזהו שיעור המקובל בידנו מאז היתה עדת ה' לגוי קדוש וכל הרוחות שבעולם אם ימצאו חפניהם רוח לא יזיונו ממקום תורתנו הקדושה.

ומכאן יוצא הח"ס שם בהתקפה גדולה על אותם הרופאים שאמרו שאין נודע גבול המגביל בין חיים למות וא"א בלא עיכול הבשר, (ועל המשכילים מבנ"י = מבני ישראל = שיצאו לתמוך בהם ולתמוך בדעה להלין את המת) כי גם רמב"ם בה' אבל לא אמר אלא שיששה מעט, ולא אמר שימתין עד שיראה בו סימני עיכול היינו כתמים שחורים וירוקים שהוא סי' שכבר התחיל הבשר להתעכל בפנימיות והוא לכל הפחות כמה שעות אחר יציאת נשמה או אפי' יום או יומים, אע"כ לא חשש הרמב"ם לספק בזה כלל.

ואחרי שמאריך הח"ס שם לבטל ההוכחות המדומות שהמשתכלים רצו להוכיח כדעתם ולהטות דברי חז"ל לכך, הוא מסכם את דעתו דעת - תורה בתקיפות רבה וכותב, דכל שאחר שמוטל כאבן דומם ואין בו שום דפיקה, אם אח"כ בטל הנשימה אין לנו אלא דברי תורתנו הקדושה שהוא מת ולא ילינו אותו והמטמא לו אם הוא כהן לוקה אחר ההתראה, ואנו אין לנו אלא דברי התורה ולקבלת אבותינו וכל המהרהר מהרהר אחר השכינה ואיסור הלנת מתים במקומו עומד עיי"ש.

הרי לנו הלכה פסוקה ובהירה בתורת רבנו משה סופר ז"ל כי לבני ישראל קבלה מקובלת על כך בשיעור קביעת המות מאז נהיה לגוי ונתנה תורה למשה מסיני. והוא שהכל תלוי בנשימת האף, ועל כן כל רוחות שבעולם לא יוכלו להזינו מזה. ואמנם גם בהשמעת נימה שזהו הכל כשכבר מוטל כאבן דומם ואין בו שום דפיקה. וכיוון בזה לאפוקי כשרואים עוד איזה דפיקה או תנועה אחרת שאזי יש לחוש שאולי הוא יוצא מן הכלל. וכאשר מבאר באמת גם בשו"ת מהרש"ם שם (בה"ו סי' צ"א) דאם רואים איזה סימן של חיות בשאר אברים ואיתרע גופא לפנינו י"ל דלא סמכינן אבדיקת חוטם, וכמו"כ כשרואים בו שינוי מבשאר מתים וגם מת פתאום דשכיח טפי חולי שיתוק יש לחוש שמא עודנו חי עיי"ש.

(ז) ומדברי החתם סופר שם בארה ותשובה גם לאותם הממללים לומר שזה שנקבע בכמה מקומות בחו"ל להלין את המת עבור החשש לשמא עדנה חי שהיה זה ע"פ חכמים. דכבר עלתה לחשוב בכזאת על דעת השואל שם, דהדור שלפנינו התירו הלנת מתים שהוא בעשה ול"ת משום ספק סכנת נפשות, והחתם סופר עונה לו ומגיב על כך בחריפות גדולה לאמר: הנה בקראי דברים אלו יוצאים מפה גברא דכוותיה עמדתי מרעיד ונבהל מאד מי הוא זה ואיזהו שהתיר בדור שלפנינו הלנת מתים ולהתיר ע"פ חכמי ישראל לא שמעתי ולא ראיתי. ובס' בכורי עתים נמצא אגרות משנת תקל"ב שהחכם רמ"ד טען להתיר איסורן של חכמי ישראל וכו' אך הגאון מו"ה יעב"ץ מחה לי' אמוחה מאה עוכלי בעוכלא ולא נשא לו פנים וגם אגרות מהרב המ"ץ דשווארין יע"ש כי היטב דיבר הרב ההוא, ומעתה לא ידעתי מאן ספון מאן חשוב להתיר, וכמדומה לי הואיל במדינת קיסר הורגלו להלין מטעם המלך וגדוליו נשכח הדבר עד שחשבוהו לדין תורה עכ"ל.

הרי שהחתם סופר ז"ל לא השאיר לנו כל מקום שכל ספק לחשוב שיצא פעם היתר על כך מפי איזה חכם מחכמי ישראל האמתיים, וגם סגור סגור עלינו את הדרך מלחשוב על מקום היתר בזה.

(ה) יתר על כן מצינו בספר דברי שאול שם שלא רק שמזכיר ג"כ מדבר זה שרק אותו המתחכם הוא שעלה על דעתו להציע להתיר דבר זה ובלשונו שם: והנה בדורות שלפנינו קם אחד המיוחד מהמתחכמים אשר נתחדשו בימים ההם והאריך בזה בתשובה לדו"ז הגאון סבא קדישא מוהר"י יעב"ץ ז"ל שיש להתיר וכו' והגאון יעב"ץ ז"ל האריך לדחות דבריו, אלא שמראש עלה גם בדעת הגאון הגריש"נ ז"ל לדון שלכאורה נראה שדבר כזה אם המלכות גוזרת על כך הוה בכלל יהרג ואל יעבור כיון שהוא בפרהסיא. אחרי שאסור להלין את המת ועובר בעשה ול"ת כדאמרו בסנהדרין ד' נ'. ורק מפני שהוא מבואר ביו"ד סי' קנ"ז ס"א דדוקא אם העכו"ם מכויין להעבירו על דת, וכאן אין מתכוין בשביל העברת הדת ורק שמתכוונים אולי עוד יכול להיות והרי גם על מתיהם הם מצווים כן ובכה"ג ל"ש אף שעת הגזירה דזה דוקא אם הוא על ישראל לבדם, לכן מסיק שאין בזה דין יהרג ואל יעבור, אבל עצם הדבר הזה כותב שדעת כל הפוסקים היא שיש בזה משום עבירה על עשה ול"ת, וכי דבר שפתים אך למחסור שאחרי שאנו רואים בו סימני מיתה שאין בו נשמת חיים והדפק אינו דופק וכפי שכבר שמכו חז"ל על בדיקת נשימת חוטם לענין פקו"נ שדוחה אפ"י ספק שלה שבת החמור וכל המצות ואפ"ה כל שבדוק בחוטמו ואינו מוצא רוח חיים אסור לחלל שבת עליו וממילא שהוא בחזקת מת א"כ פשיטא שהוא ממילא בכלל איסור הלנת מת, ואין לסתור בזה כלל דברי חז"ל ולהתיר עשה ול"ת וכו' ובפרט בדבר המפורסם בזמנינו שמאז הפקודה הלז על מתיהם ולא אחד שנדע בבירור שזה חי אח"כ ורק בהשערות וסיפורים מרבים דברי הבל וכזב וכו' ועכ"פ זה לפענ"ד ברור כשמש שכל שאנו רואים שהוא מת ואין בו נשמת אף ואינו דופק על הלב שזה הסימן של חיות כמבואר ביומא אינו חי עוד ויש לו דין מת לכל דבר עיי"ש ביתר אריכות, וברוב דבריו שם כיוון לדברי הגאון הח"ס ז"ל. (ופשוט שדיני יהרג ואל יעבור חלים גם כשרשעי ישראל רוצים לכופ על כך, יעוין בבעל המאור ובמלחמות בסנהדרין ד' ע"ד עיי"ש ואכמ"ל).

גם לרבות הגאון בעל תפארת ישראל על המשניות בפ"י דנדה אות י"ז העלה בפשטות גמורה, ותשובה לקושית רופא שאין לומר שמא יטעו ויסברו שמת, דהרי גם בפקוח נפש אין בודק רק עד חוטמו כיומא ד' פ"ה ע"ש.

(ט) ושיש בהלנה משום חשש זה איסור של הלנת מתים העלה למעשה גם בשו"ת מהר"ץ חיות סי' נ"ב ובלשונו שם בכל זאת אין להקל בהלנת המתים אשר יש בהם לאו ועשה של תורה לשום דעה עיי"ש. והתשובה בח"ס שם מכוונת כנראה להמהר"צ חיות, כי מצינו לו בספרו דרכי ההוראה ח"ב סימן ד' מתנצל לפני הח"ס וכותב לו עכ"פ הפריז אדוני על המדה במה שסברתו פשיטא דלכו"ע יש עשה ול"ת בהלנת מתים, ובפרט גם אנכי אסרתי הלנת מתים וכי בשביל שלא באתי עליהם בחרבות וברמחים יכתוב אדוני החדש אסור מן התורה, לא מהם ולא מהמונם. והח"ס ענה לו על כך בתשובה שני' כפי שנדפס שם בסימן ו' עיי"ש, (ועיון עוד בהגהת מהר"צ חיות על נזיר ד' ע"ד ע"ש) ובזה אנו רואים שהמר"צ חיות בעצמו משוי הדרנא ביה, כי כאמור העלה ג"כ בתשובתו הנ"ז שבשו"ת מהר"ץ וסתם לכתוב שאין להקל בזה לשום דעה באשר יש בזה איסור הלנת המתים אשר יש בהם ועשה של תורה. וכבר הרגיש בזה גם בספר ישמח לב שם וכתב בלשונו: עוד זאת בתשובה זאת בסימן נ"ב הודה בפ"י לכל מ"ש הגאון מוהרמ"ס ז"ל דהאמת איכא בזה עשה ול"ת ומודים דרבנן היינו שבחיהו עיי"ש.

ויעוין שם עוד בשו"ת ישמח לב שם שהעלה ג"כ באריכות גדולה שאין כל מקום להתיר משום חשש כזאת האיסור של הלנת המתים שהוא מכלל האיסורים החמורים ועוברים בו על לאו מפורש בתורה, ואחרי שמברר חומרת האיסור שישנו בדבר הוא נוהם כארי כלפי מי שעולה על דעתו להתיר זאת וכותב לאמר: ואחרי הודיע לנו אלקים כל זאת. מי הוא זה ואיזה הוא אשר מלאו לבו להורות כחה דהיתרא ולהכשיל את הרבים עדה קדושה באיסור לאו דאורייתא אליבא דכ"ע בלי חולק אין גם אחד, ועל עבירת מצות עשה דכי קבור תקברנהו לדעת רובא דרבוותא מראשונים ואחרונים ז"ל, וכל כה"ג תורה חוגרת שק ולובשת שחורים ומייללת עליו ואומרת אוי לך צורר ומורה, צורר הדת, ומורה שלא כהלכה, לא יאבה ה' וגו' עיי"ש.

(י) והחיד"א ז"ל (מוזכר גם בישמח לב שם) בשו"ת חיים שאל ח"ב סוף סי' כ"ה נשאל ג"כ על מעין זה, דאיך קוברים בתוך כ"ד שעות ויתכן שעדיין הוא חי כמו שאירע איזה פעמים. והשיב, דקיי"ל לא חיישינן למיעוט ואפי' לר' מאיר למיעוטא לא חייש, וכאשר יש סימנים מובהקים שמת, והוא רעה חולה להלינו בלילה לפי הזוה"ק שהוא צרה גדולה לגוף ונפש שמתדבקים רוחות רעות וזה רע לו ורע לאחרים, כל שיש הסימנים מצוה לקבורו, ואם אחד בכמה רבאות יארע שהוא חי אין עלינו סרך איסור וכך נגזר עליו, ומעין דוגמא כתב מהרח"ו ז"ל דמי שהרג ועתיד למיפק מיניה זרעא מעליא הקב"ה עושה שלא ימצאו עדים ולא יהרגו לרוצח ויצא לאור זרע קודש ממנו, וה"ה בנ"ד יש לומר להיפך שאם יטעו בסימנים כך גזירתו יתברך ולא יש איסור כלל כל שעשו עפ"י התורה וגם שלא לגרום רעה לו ולנפשו עיי"ש.

ובדרך זאת השיב גם בספרו שו"ת יוסף אומץ סי' פ"ט דאין לשמוע למי שצוה להלינו גין/בגין/ חשש זה דאולי לא יהיה מת רק מתעלף. דלא ישוער הנזק שגורם לנפשו בזה, והדבר ברור ופשוט דהמקיים צוואתו עושה לו צע"ר בנגע לטמא נפשו ח"ו מלבד טעמים אחרים, ומי שקבורו ביום ההוא מצוה רבה קעביד והמת יהיה לו נחת רוח ודאי תברכנו נפשו. וצוין לעיין בשו"ת רדב"ז ח"א סי' פ"ז שהחמיר מאד בזה מכמה טעמים על דרך האמת עיי"ש. (וכאן ביוסף אומץ פשיטא ליה להחיד"א שעוברים בכה"ג בכל תלין ושוגגים המה אלה החושבים דהוי זה כאילו הלינו לכבודו. ודלא כדמטיל ספק בזה בחיים שאל שם עיי"ש. והתשובה הזאת ביוסף אומץ כתב לאחרונה).

(יא) ובספר ישמח לב שם מעתיק לשון הרדב"ז בזה ובזה"ל: וחכמי האמת החמירו בה הרבה ואמרו כי בהלינו את המת נכנסים בו כמה כחות הטומאה התאבים להתלבש בגוף העשוי בצלם של מעלה ושם שולטים בלילה והנשמה מצטערת הרבה ואין מכניסין אותה במחיצתה עד שיקבר הגוף וכן אמרו במדרש רות כל זמן דגופא לא נחית לדוכתיה נפשא דיליה אוף הכי, וכן נמצא במדרש הנעלם בכמה מקומות, עוד יש טעם נכון מאד עפ"י סוף העיבור כי שמא הגיע זמנו להתגלגל, וזה שהלינו נמצא מאחר ודוחה גזירותיו של הקב"ה כי הוא חושב מחשבות מבלתי ידח ממנו ידח, וזה מבטל ח"ו מחשבתו ישת"ש כי כל עוד שלא נקבר הגוף לא תתגלגל הנשמה וכו' עיי"ש.

השאלה הכתובה בזה בשו"ת ישמח לב שם באה מנא - אמון שבמצרים ובספר נוח שלום על מנהגי נא אמון חיו"ד כתוב בזה לאמור: וזה שנים שהיו נוהגים פה נא אמון להלין המת כ"ד שעות, ובאותו פרק שלחו לדרוש את ה' מעה"ק ירושת"ו ושמעתיה שהרב המו"ץ כמהר"ן עמרם ז"ל צווה על זה, אם יש צד היתר לזה והשיבו אותם שהוא איסור גמור וראוי לבטלו, עיין בס' ישמח לב מרב המופלא כמהר"ח גאגין ז"ל בחיו"ד סימן ט' השאלה מפה נא אמון והתשובה על זה, ות"ל שנתבטל מנהג זה ואינם מלינים את מת אלא לכבודו או במיתה פתאומית שהרופא גוזר להלינו ואי אפשר לעבור על דבריו כידוע עכ"ל עיי"ש. וברור שהכוונה של שאי אפשר לעבור על דבריו שכותב הוא מפני שכך גזירת המלכות להלינו כשהרופא גוזר על כך, והעובר ע"ז עונש/ענוש/ יענש בפלילים.

[ואגב, בהאמור בלבד כבר רואים ונוכחים לדעת כמה נואלו אלה האנשים שמוסרים בחייהם גופותיהם למוסדות רפואיים שיתלמדו עליהם לאחר מותם ולאחר מיכן משליכים חתיכות גופותיהם כדומן על פני האדמה ולצינורי - ביוב ר"ל ולא יבינו כמה רעה גורמים הם להם ולנשמותיהם, אוי להם שגורמים רע לנפשם, ואוי לאלה הנוהגים ולזול כזה בישראל שחביבים המה שנבראו בצלם, ובמקו"א הארכנו בזה בע"ה בהצד ההלכותיו על כל שרשיו וסעיפיו].

(יב) יוצא לנו מכל האמור שגדר קביעת המות בהל' בדרך כלל הוא בהפסקת דפיקת הלב ונשימת החוטם, ולאחר שכבר נקבע המות משהים אותו קצת ועכ"פ אין להלינו כי אם לכבודו כפי פרטים שנפסקו בזה בשו"ע יו"ד סימן שנ"ז, ובשום פנים אין להלינו מחשש שמא עוד יחיה, והאיסור בזה חמור מאד.